

STRUČNÁ HISTORIE STÁTŮ

PERU

Bohumír Roedl

S T R U Č N Á H I S T O R I E S T Á T Ů

Peru

BOHUMÍR ROEDL

NAKLADATELSTVÍ LIBRI, PRAHA 2003

Na obálce tumi, obřadní nůž kultury Chimú.

Rozhodnutím ministerstva školství Peru č. 420-86-ED z roku 1986 byl upraven způsob psaní názvu města Cusco. Toto rozhodnutí mělo ujednotit dosavadní používanou ortografii Cuzco, Cusco, Qusco. Tvar Cusco je dnes používán i ve vědecké literatuře. Vzhledem k tomu, že se v případě publikace Peru jedná o knihu populární, rozhodla se redakce v přepisu názvu města používat starší formu Cuzco, která je české veřejnosti dobře známa.

© PhDr. Bohumír Roedl, 2003

© Libri, 2003

ISBN 80-7277-205-8

Obsah

První obyvatelé Peru a jejich kultury	7
První Američané	7
Předkeramické období	8
Rané keramické období	9
Kultura Chavín a Huantar	9
Období señorií	9
Pozdní intermediární období	13
Inkové	15
Podmínky vzniku incké říše	15
Expanze	16
Čas conquisty	19
Doba Francisca Pizarra	19
Neoincká říše Vilcabamba	21
Občanské války	24
Počátky formování koloniálního Peru	24
Nové zákony a enkomendeři	25
Pod habsburskou orlicí	29
Správa místokrálovství	29
Moc církve	32
Rasové a sociální rozdělení	34
Hospodářství	36
Stříbrná horečka v Potosí	37
Kultura za éry místokráľů	39
Kroniky	39
Výtvarné umění	40
Literatura a divadlo	41
Reformy a rebelie	43
Změna dynastie	43
Období nepokojů	43
Období reforem	45
Povstání Túpaka Amaru	47
Vlivy osvícenství	50
Válka za nezávislost	52
Zakládání junt	52
Povstání v Cuzku	54
Vznik Spojených provincií	56
Invaze do Peru	59

Pokus o vyjednávání	59
Zahájení vojenských akcí	60
Vyhlášení nezávislosti	61
Vláda San Martína	61
Bolívarův zásah	62
Éra caudillů, ledku a guána	65
Bolívarův odchod	65
Hospodářská krize	65
Vzestup caudillů	66
Éra guána	67
Roztržka se Španělskem a indiánská povstání	68
Válka s Chile	69
Období rekonstrukce a aristokratické republiky	72
Zahraniční investice a hospodářské změny	72
Poválečná povstání indiánů a mesticů	73
Ve znamení revolučního indigenismu	75
Leguova diktatura	75
Generace 1909	76
Bilance Leguiovy vlády	77
Z jedné krize do druhé	78
Povstání a opozice vedená Haya de la Torrem	78
Poválečný vývoj	79
Vláda generála Odríy	80
Teror guerrill a státu	81
Demokratické snahy Manuela Prada	81
Vláda vojenských junt	81
Hospodářský sestup	84
Vláda levicového prezidenta	85
Fujimoriho privatizační program a jeho následky	85
Kultura 19. a 20. století	87
Literatura	87
Indigenismus v literatuře	88
Malířství	89
Hudba	91
Přehled hlavních událostí	94
Česko-peruánské vztahy	97
Doporučená literatura	100
Encyklopedické heslo	101
Základní informace pro turisty	108
Jazyková první pomoc	111

První obyvatelé Peru a jejich kultury

První Američané

Dnes už je ve vědeckém světě přijata teorie Čechoameričana Aleše Hrdličky, že americký kontinent osídlili lidé z Asie. Došlo k tomu v závěrečné fázi poslední doby ledové (100 000 až 8 000 př. n. l.). Růst ledovců tehdy snížil hladinu moře až o sto metrů a došlo ke spojení obou kontinentů, Asie a Ameriky, v místě Beringovy úžiny. Po tomto mostě, pokrytém stepí a tundrou, táhla stáda mamutů, bizonů, karibů a koní. Za nimi putovali ze Sibiře lovci mladší doby kamenné. Aljaška a Yukon zůstaly z větší části bez ledovce a zdejší prerie s bujnou vegetací přitahovala zvířata i lidi. Antropologové a archeologové se rozcházejí v názoru, kdy migrační vlny nomádů po tomto dočasném mostě přešly. Většina z nich se přiklání k datu 10 000 nebo 13 000 př. n. l. S koncem poslední fáze doby ledové ustupující ledovec, rozložený na území Rocky Mountains, vytvořil koridor, umožňující migrantům postup ze severní části kontinentu na jih. Do nitra Jižní Ameriky přes tehdy širokou panamskou šíji je za zvěří vedla podélná údolí v andském masivu, směřující od severu k jihu.

Archeologický kulturní areál Peru, který se rozkládá od Tichého oceánu až po východní hřebeny And, je poznamenán značnými klimatickými a topografickými rozdíly. *Costa* – pobřežní pás, je převážně písčnou pouští, ve které vodní toky, přitékající z hor, utvořily úrodná údolí s oázami. *Sierra* je hornatá země mezi *costou* a svahy východních Kordiller, která má až do výše 3 500 m n. m. mírné klima s dostatečnými srážkami, avšak s velkými teplotními rozdíly mezi dnem a nocí. Odtud až do výše 4 000 m n. m. se nalézá *altiplano*, součást *sierry*, která má suché a studené klima. Nejvyšší částí *sierry* je *puna*, dosahující výše až 4 800 m n. m., je to mrazivá travnatá step. Území na východních svazích And, spadající do amazonské nížiny s vlhkými tropickými pralesy, se nazývá *selva* nebo také *montaña*. Rozdílné podmínky těchto regionů a způsob, jak se

lidé adaptovali a překonávali překážky kladené přírodou, se staly hlavním faktorem, který ovlivnil hospodářský, politický a kulturní život tamních obyvatel. Dokázali vytvořit kultury, založené na harmonickém soužití s přírodou. Jejím vykořisťování bránilo božstvo, které chránilo její posvátnost. Bylo třeba ho prosit a přinášet oběti, aby lidem dovolilo z ní čerpat. Člověk se v pokoře nepovažoval za vrchol přírody, cítil se být jen její nepatrnou součástí stejně tak jako zvířata a rostliny.

Předkeramické období

Rané dějiny Peru jsou dějinami bez písemných pramenů. Ke snazší orientaci ve spleti rozličných kultur a ve snaze rekonstruovat jejich vzájemnou kontinuitu dělí archeologové část peruánské minulosti do tří kulturních fází (tzv. horizontů) s vědomím, že to jsou hranice umělé, vzájemně se prolínající, diskutabilní. Každý z horizontů se dělí na periody neboli intermediární období, zachycující další vývoj jednotlivých regionálních kultur.

Nejstarší prehistorický úsek, tzv. předkeramické období, se datuje od 8. tisíciletí př. n. l. do roku 1800 př. n. l. Do této doby spadá nejstarší nález v jeskyni Piquimachay, která se nachází v srdci And mezi městy Ayacucho a Huanta. Vědci vedou spor o stáří nalezených kamenných nástrojů. Dokonce se vyskytly i pochybnosti, zda jsou nástroje vůbec dílem člověka.

První stopy po osídlení Peru pocházejí z jeskyně Lauricocha na *altiplanu* ve výšce 4 000 m n. m., patrně z 8. až 7. tisíciletí př. n. l. Do stejného časového úseku spadají i jeskynní malby s loveckými výjevy v Toquepala v provincii Tacna. K zásadnímu převratu v životě lovců a sběračů došlo v době 4 000 až 1 800 let př. n. l. V období neolitické revoluce se z lovců a sběračů stali usedlí zemědělci. Tehdy vznikala zemědělská společenství v blízkosti obdělávaných polí, došlo ke kultivaci kukuřice, základní rostlinné stravy, a na stepích *altiplana* k domestikaci alpak a lamy. Z tohoto přechodného období, kdy zemědělství ještě doplňoval sběr a lov, pocházejí nálezy z jeskyně Guitarre-ro v pohoří Cordillera Negra a na náhorní plošině Kotosh s nejstaršími úlomky keramiky.

Rané keramické období

První prehistorický úsek vystřídala počáteční perioda (1800 až 900 př. n. l.), uváděná také jako rané keramické období. Výroba a používání keramiky se staly již běžnou součástí života, rozvinula se i metalurgie mědi a s pěstováním bavlny výroba textilu. Zároveň s rozvojem zemědělské produkce narůstal počet obyvatel žijících ve velkých aglomeracích, docházelo k sociální diferenciaci a s ní k organizování hierarchické společnosti. Při pobřeží a na náhorních plošinách řídila malá elita hospodářství, především zavlažovací práce a náboženské obřady. Za jedno z nejstarších měst je považováno Sechín v údolí Casma. Na ikonografii, zachované na stěnách staveb a na keramice, upoutají výjevy hromadných poprav a znetvořená lidská těla, snad rituální oběti bohům při dlouhotrvajícím suchu nebo jiných přírodních katastrofách.

Kultura Chavín a Huantar

Následný raný horizont (900–200 př. n. l.) je první ze tří horizontů, na které archeologové rozdělili civilizační dějiny Peru do příchodu Španělů. Je to epocha kultury Chavín de Huantar. Zrodila se ve výšce 3 180 m n. m. na východních svazích Cordillera Blanca. Město Chavín se stalo významným mocenským a kulturním střediskem, šířícím svou náboženskou ideologii do celé andské oblasti. Je reprezentována ikonografií inspirovanou zvířaty a rostlinami amazonského pralesa, mezi kterými dominuje Bůh jaguár a Bůh se žezly. V areálu města zaujímají centrální místo pyramidální chrámy Castillo a Nový chrám. Proslulost získaly tři obelisky: Lanzón, Tellův obelisk a Raimondiho stéla, zdobené antro-po-zoomorfními postavami. Příčiny pravděpodobně náhlého zániku chavínského teokratického útvaru a jeho kultury okolo roku 200 př. n. l. neznáme.

Období señorií

Rané (první) intermediární období (200 př. n. l.–700 n. l.) je periodou rozkvětu různých regionálních kultur a civilizací na pobřeží, malých nezávislých panství, nazývaných archeology

señoríe. Prožívala po dlouhá staletí pozoruhodný vývoj sociální, umělecký a technický. Jejich společnou mystickou bytostí byl Kočkovitý bůh – Bůh jaguár, který sestoupil z Chavínu k moři. Sídelní útvary se rozrůstaly okolo malých pevností prozrazujících prostředí trvalého válečného soupeření mezi jednotlivými *señoríemi*. V čele hierarchicky uspořádané společnosti stáli vládci – válečníci. Na severním pobřeží dosáhla největší rozsahu kultura Moche, nazvaná podle údolí, kde se nacházelo její centrum. Největší z nalezených obrovských pyramidálních chrámů jsou známé pod názvy Chrám slunce a Chrám měsíce. Jejich stěny zdobí barevné reliéfy. Nejznámější z nálezů je hrob Pána Sipánu, vládce, kterého doprovodili do záhrobí obětovaní otroci, konkubíny, lamy a psi. Značnou vypovídací hodnotu mají nalezené keramické předměty, znázorňující bitevní scény, lovecké výjevy, ale i každodenní život prostých lidí, pro archeology jakýsi ilustrovaný slovník. Nechybí ani nádoby se sexuálními scénami, označované za *huacas pornográficas*, spojované s rituálem plodnosti. Kolem roku 600 n. l. dochází k zániku mochické kultury.

Zatímco na severním pobřeží dominovala kultura Mochica, na jihu mezi pobřežím a úpatím And ovládla prostor dnešního departamentu Ica kultura Nazca. Její společenská struktura i kultura je srovnatelná s mochickou. Vynikala stavbami zavodňovacích zařízení, textilem a keramikou vysoké umělecké úrovně s charakteristickou ikonografií tzv. trofejních hlav a nestvůrných hybridních postav. Pozornost široké veřejnosti dnes na sebe upoutala záhada pouštního údolí El Ingenio s obrovskými obrazci – geoglyfy, připisované kultuře Nazca. Jsou to rýhy vyhloubené do kamenité půdy až do hloubky, kde začíná vrstva spodního světlého písku. Tyto rýhy tvoří přímé linie a geometrické vzory, dosahující délky několika kilometrů, i stylizované obrazy zvířat, rostlin a lidských postav o velikosti patnácti až tří set metrů. Pro svou velikost jsou zřetelně viditelné jen z výšky. Zda představují uctívaná božstva, zobrazovaná podobným způsobem na keramice, nebo zda se jedná o velký astronomický kalendář, kde každý obrazec je symbolem určité hvězdy, sestrojený ke zjišťování rovnodennosti a průběhu zemědělského roku, na to dosud nikdo nedal uspokojivou odpověď. Lidská postava připomínající mimozemského astronauta

vedla k různým fantastickým výkladům o díle mimozemšťanů.

Vedle kultur Mochica a Nazca vznikly při pobřeží další regionální kultury. K nejvýznamnějším z nich patří naleziště na poloostrově Paracas. Na jeho jižním výběžku odkryli archeologové několik set hrobů s mumiiemi, zabalenými do nádherných bavlněných i vlněných látek se vzory kondorů, jaguárů a různých mytologických bytostí. Jsou považovány za nejdokonalejší textilie předkolumbovské Ameriky. Lidé z Paracasu byli i schopnými chirurgy, dokázali s anestezií i trepanaci lebky za pomoci obsidiánových nožů. Soustavou zavlažovacích kanálů proměnili zdejší poušť v úrodnou krajinu.

Také mimo pobřeží, v jižní části *altiplana* u jezera Titicaca ve výšce 3 870 m n. m., rozkvetla kultura nazvaná Pucará. Rozšířila se na sever až k údolí Cuzka. Její architekti stavěli stupňovité pyramidy, obklopené pohřebními mohylami, umělci zanechali množství velkých i malých kamenných soch a terakotových stél. Opakují se na nich v ostatních kulturách rozšířené motivy trofejních hlav, kočkovitých jaguářích postav s antropomorfními rysy, člověka s ptačím obličejem a stylizovaná zvířata: hadi, kondoři, ryby. Okolo roku 200 n. l. Pucará zanikla a předala svůj kulturní přínos nové civilizaci, která vznikla na její jižní hranici, Tiahuanaku.

Ve středním horizontu (700–1000) malé státní útvary (*señoríe*) zanikly. Pohltily je první dvě vysokohorské říše Jižní Ameriky: Huari (Wari) a Tiahuanaco. *Altiplano* ovládlo přímořskou nížinu. Počátky Tiahuanaka jsou kladeny do třetího století n. l., i když nechybějí domněnky, že jsou o 500 let starší. Byly vysloveny i fantastické dohady, podle kterých jsou tvůrci této kultury uprchlí obyvatelé potopené Atlantidy. Relativně příznivé klimatické podmínky regionu okolo jezera Titicaca umožnily zdejším lidem pěstovat brambory, *ocu*, *quinou* (merlík chilský) a na chráněných místech i kukuřici. Jezero poskytovalo ryby a rozsáhlé pastviny umožnily chov lam a alpak. V blízkých horách byla naleziště zlata, stříbra i mědi a v metalurgii se poprvé objevila výroba bronzů. Z nejstarší fáze stavební činnosti ve městě Tiahuanaku pocházejí čtyři obrovské chrámové stavby: Kalasasaya, Polopodzemní chrám a pyramidy Acapana a Pumapunku. Kalasasaya má půdorys 118 × 128 m a připisuje se jí význam observatoře. U vchodu do jejího patia stojí proslulá Brána slun-

ce, vytesaná z monolitu tvrdého andesitu, vysokého přes dva metry a čtyři metry širokého. Bránu zdobí reliéfy 48 okřídlených figur s ptačími nebo lidskými hlavami. Centrální postavou uprostřed vlysu je Bůh se žezly. Některé kamenné bloky staveb váží až sto tun a byly dopravovány ze vzdálenosti až pěti kilometrů. Mocenská expanze Tiahuanaka, provázená jeho náboženskou ideologií, dosáhla na severu k údolí Cuzka, k tropickým pralesům na východních svazích And a na jižním pobřeží ovládla území od pouště Atacama až k dnešnímu přístavu Camaná. Početné pevnosti, vybudované vládci Tiahuanaka v přímořských údolích, naznačují, že expanze říše probíhala v dobovatelských válkách. Po roce 1000 z neznámých příčin Tiahuanaco zaniklo.

Ve střední části *altiplana* vyrostlo druhé sjednocující impérium Huari (Wari). V době své největší expanze sahalo na severu až ke Cajamarce, na jihu ke Cuzku a na pobřeží ovládalo území od Camaná až po Piuru, zemi, kde zanikly kultury Nazca a Moche. Střediskem této militaristické mocnosti bylo město Huari, ležící severně od Ayacucha. Svou rozlohou 20 km² a s předpokládanými 50 000 obyvateli je považováno za jedno z největších měst prehistorické Ameriky. Jeho základem už nebylo obřadní centrum, ale skutečné město, založené uspořádaně s ulicemi na pravoúhlém půdorysu. Za mohutnými hradbami vyrostly vedle chrámů a jedno- až dvoupodlažních veřejných budov i domy obytné, četná náměstí a tržiště se skladišti. Vodou zásoboval město deset kilometrů dlouhý akvadukt. Podle vzoru střediska říše vyrostla řada dalších měst, nejvýznamnější byla Piquillacta, Pachacamac, Cajamarquilla a Viracochapampa. Vývoj státního útvaru a kultury Huari probíhal ve stejném časovém horizontu jako vývoj Tiahuanaka, ze kterého převzala všechny dominantní rysy do té míry, že se jen obtížně mezi oběma rozlišuje. Hovoří se o peruánském Tiahuanaku a bolivijském Tiahuanaku. Nejvýraznějším projevem této symbiózy je společný nejvyšší bůh Viracocha v podobě Boha se žezly, jak je zpodobněn na Bráně slunce. Také dobu zániku kolem roku 1000 mají obě říše společnou.

Pozdní intermediární období

Pozdní (druhé) intermediární období (1000–1450) je doba, ve které je již možné konfrontovat archeologické nálezy s historickými prameny. Jde o zprávy nejen španělských, ale i indiánských kronikářů ze 16. století, kdy některé předíncké státní útvary ještě přežívaly pod nadvládou Inků. Jejich vypovídací hodnota je však poznamenána mytickými legendami a interpretacemi minulosti vládnoucích Inků. Jako všichni vítězové se považovali za tvůrce kultury a minulost účelově zamlžovali a zkreslovali. Nálezy archeologů se shodují s písemnými zprávami kronikářů v tom, že po rozpadu říší Tiahuanaco a Huari došlo na jejich území k politickému zemětřesení, ze kterého vzniklo až třicet nezávislých panství, *señoríí*, menších i větších státních útvarů. Indiánský kronikář z konce 16. a začátku 17. století, Guamán Poma de Ayala, nazval tuto epochu „*dobou války*“, ve které bojovali všichni proti všem o půdu a vodu. Nešlo však o dobu kulturního úpadku, naopak umění vzkvétalo, zdokonalovala se technika zavodňování, rozvíjel se obchod mezi pobřežím a *sierrou*, ale i po moři, na balsových člunech pluli obchodníci až k břehům dnešního Ekvádoru.

Největší a nejmocnější říše Chimú vyrostla na severním pobřeží Peru. V průběhu let 1250–1460 ovládla území v délce tisíc kilometrů, od Tumbesu na severu, kde se zmocnila *señorie* Sicán, až po Paramonga na jihu. Tam její expanzi zastavilo panství Chincha. Legenda uvádí jméno jejího prvního panovníka, Ñaymlap – Vodní pták – a vypráví, že připlul se svým doprovodem na velkém balsovém člunu z cizí země. Hlavní město říše Chan Chan, ležící osm kilometrů od Trujilla, se rozkládalo na 24 km² a předčilo svou velikostí město Huari. Každý z deseti mohutných stavebních komplexů nazvaných citadely, tvořící na osmnácti hektarech střed města, byl obklopen až dvanáct metrů vysokou zdí. Za ní se nalézaly paláce se spleťmi chodbami, jednodušší budovy pro úředníky a služebnictvo, chrámy, hroby, skladiště, zbrojnice, studny a dílny umělců. Město obklopovaly malé dvorce a chatrče, obývané „proletariátem“ zemědělců a řemeslníků. Jako nejvyšší božstvo uctívali měsíc a moře, kterým přinášeli lidské oběti. Chimuové prosluli výrobou zlatých a stříbrných šperků, masek i nádob neobyčejné

dokonalosti. Většina peruánského zlata, které se dnes nalézá v uměleckých sbírkách muzeí i soukromníků, pochází z dílen chimúských zlatotepců. Inkové si po dobytí jejich říše tyto umělce odvezli do Cuzka.

V severní a centrální *sieře* nalézáme početnou mozaiku různých etnik nestejně kulturní úrovně. V prostoru Ayacucho – Huancavelica vytvořili bojovní Čankové (Huancas) z okolních kmenů federaci. Jejich výboje vedly do údolí řeky Apurímac, do regionu obyvatel hovořících jazykem kečua. Dosáhli až údolí Cuzka, kde je porazili Inkové pravděpodobně roku 1438. Na západním břehu jezera Titicaca vznikla dvě menší panství, kde se hovořilo jazykem aymara: Colla a Lupaca. Byly vysloveny domněnky, že tyto státy přispěly k zániku říše Tiahuanaco. Mezi oběma *señoríemi* docházelo k častým ozbrojeným konfliktům, podle některých kronikářů měla v určité fázi i společného vůdce – *mallku*. Jejich spory ukončila až expanze Inků.

Inkové

Podmínky vzniku incké říše

Poslední horizont (incký), který je datován do let 1450–1533, je epochou založení, rozmachu a zániku posledního předkolumbovského státního útvaru, říše Inků Tahuantinsuyu. Průběh jejího vývoje je doložen z části hmotnými, z části písemnými prameny z pera španělských conquistadorů, kronikářů, úředníků a misionářů. Většina informací v těchto pramenech si často protirečí, neboť tyto údaje pocházejí od různých soupeřících stran uvnitř incké elity nebo vládnoucí vrstvy etnik poražených Inků. Španělé nedokázali ani zcela pochopit to, co se jim sdělovalo: příliš hluboká byla propast mezi evropským a indiánským vnímáním reality světa. Kromě rozdílné optiky zkreslovala obraz i jazyková bariéra. Jazyková struktura a pojmy neodpovídaly indiánským výrazovým prostředkům. Rozdílné bylo i vnímání času, který indiáni vnímali v cyklech, ve střídání chaosu a řádu. Také lidský věk nepočítali na léta, neměřili ho slunečním rokem, ale biologickými cykly života. To přispělo ke zmatku v chronologii kronikářů, kteří do událostí násilně vkládali židovsko-křesťanské pojetí lineárního času. Incká představa o minulosti se vytvářela jen z ústní tradice.

Archeologické nálezy umožňují předpokládat, že po zániku říší Huari a Tiahuanaco došlo ke střetům mezi stávajícími a novými *señoríemi*. Z dědictví jejich politické a sociální organizace těžilo i malé panství Inků. V polovině 13. století byli Inkové jen jedním z více etnik, obývajících údolí Cuzka a hovořících převážně jazykem kečua. Původní jméno etnika, nazývaného dnes Inkové, neznáme; inka byl titul udělovaný jeho vládcům. Legendy, kterými vysvětlovali Inkové svůj původ, se shodují v tom, že skupina příbuzných rodin pod vedením Manco Cápa hledala místo, kde by se mohla usadit. Jedna z pověstí vypráví o čtyřech bratřích jménem Ayar, kteří vyšli z jeskyně Pacari Tampu se svými sestrami – manželkami, do třicet kilometrů vzdáleného Cuzka. Tam došel jen Ayar Manco Cápac a jeho